

REFORMOVANÁ CIRKEV A KNIEŽACIA MOC V SEDMOHRADSKU V 16.- 17. STOROČÍ¹

ANNAMÁRIA KÓNYOVÁ
PREŠOVSKÁ UNIVERZITA V PREŠOVE
UNIVERSITY OF PRESOV
annamaria.konyova@unipo.sk

THE REFORMED CHURCH AND PRINCELY POWER IN THE TRANSYLVANIAN PRINCIPALITY IN THE 16TH – 17TH CENTURY

Abstract: The Calvinist Reformation had its own specific character in Transylvania during the 16th and 17th centuries. The process of reformation was very narrowly connected with the process of the rising independent Transylvania. These processes were started after the Battle of the Mohács (1526) when the internal and international conditions allowed for the penetration of the ideas of Lutheranism and also the teaching of Calvinism in the 50s of the 16th century. The ideas of Calvinism were mainly accepted by ethnic Hungarians. In 1564 during the synod in Nagyenyed the followers of Lutheranism and Calvinism definitely separated, and the Calvinist established the first bishop, František Dávid. During the following years the Calvinist church had to fight with the radical teaching of Unitarianism, because many famous representatives of Calvinism accepted Unitarianism, for example František Dávid or Gašpár Heltai (who translated the Bible into Hungarian). The “golden age” for the Reformed church in Transylvania was the government of Gabriel Bethlen and Juraj I. Rákóczi. Both of them were wealthy supporters of Calvinism and established many schools (Sárospatak, Nagyenyed). In this period the Reformed church started reformation activities among the Romanian (Orthodox) population, but with not great success. The decline of religious freedom in Transylvania started during the 80s of the 17th century when the principality was coming back under the domination of the Habsburgs.

Keywords: calvinism; Transylvania; reformed church; Bethlen; Rákóczi; princeps
THEOLOGICAL REVIEW, Vol. 92, 2021, No. 2, Number of Article 2, p. 150 – 168.
DOI: 10.14712/12117617.92.2.2

Reformácia a najmä prenikanie švajčiarskej reformácie na územie Sedmohradského kniežatstva sa uskutočnilo takmer súbežne s konštituovaním sa Sedmohradska ako samostatného politického celku. V stredoveku bolo Sedmohradsko súčasťou Uhorského kráľovstva, ale po nešťastnej bitke s Osmanskou ríšou pri Moháči 29. augusta 1526 sa krajina o niekoľko desaťročí rozpadla na tri časti. Územie medzi Dunajom a Tisou postupne ovládla Osmanská ríša, Habsburgovci si svoje politické a územné nároky uplatnili v západnej časti krajiny

¹ Štúdiá vznikla v rámci riešenia grantového projektu VEGA 1/0477/20 Pramene k dejinám cirkví na Slovensku v ranom novoveku.

a na území dnešného Slovenska tvoriaceho tzv. Kráľovské Uhorsko a z východnej časti krajiny nazývanej ako aj „*východné Uhorské kráľovstvo*“ sa vytvoril nový politický útvar Sedmohradské kniežatstvo pod nadvládou rodu Zápoľský.²

Sedmohradsko vykazovalo už v stredoveku značnú etnickú a konfesionálnu rôznorodosť. Z hľadiska etnickej skladby bola v polovici 16. storočia vyše polovica obyvateľov Sedmohradska maďarskej etnicity, asi tretina obyvateľov tvorili ortodoxní Rumuni na juhu, v horských oblastiach, 8% Sasov tvorilo obyvateľstvo vyspelých saských miest³ na juhu Sedmohradska. V 17. storočí sa tento pomer zmenil, klesol podiel maďarského etnika na 40-50%, v prospech rumunského tvoriaceho 30-40%, saské obyvateľstvo činilo 10-15%.⁴ Pestré etnické zloženie Sedmohradska malo významný vplyv na charakter a špecifické črty reformácie a na následný rôznorodý konfesionálny obraz obyvateľstva.

Počiatky reformácie sa objavujú v Sedmohradsku už v predmoháčskom období, pretože nemecké obyvateľstvo bohatých obchodných a remeselníckych saských miest sa veľmi skoro dostalo do kontaktu s učením Martina Luthera. Už v 30-tych rokoch 16. storočia prebieha zápas medzi obyvateľstvom saského územia, najmä miest ako Sibiu (Sibiu, RO), Brašov (Brasov, RO), Šegešvár (Sighisoara, RO), Bistrica (Bistrita, RO) s miestnym katolíckym klérom, dochádza k častým stretom medzi svetskou a cirkevnou vrchnosťou. K najväčším odporcom reformácie v cirkevných kruhoch patril v tomto počiatočnom období varadínsky biskup a kardinál Juraj Martinuzzi Fráter.

Rýchle šírenie reformácie mali vplyv nekonsolidované vnútorné pomery, ovplyvnené najmä zápasom Ferdinanda Habsburského a Jána Zápoľského o uhorskú korunu. Okrem toho aj Ján Zápoľský do istej miery inklinoval k reformácii, takže na svojom území jej šíreniu nebránil. Nemecká reformácia sa zo saského územia postupne rozšírila najprv do zmiešaných maďarsko-nemeckých, neskôr maďarských území. Dôkazom toho, že nemecká reformácia sa v Sedmohradsku veľmi rýchlo etablovala, je aj prvý snemový zákon o náboženskej tolerancii vydaný na krajinskom sneme v Torde (Turda, RO), následne v roku 1552 zákonné články č. 15.-18. sa vzťahovali len na katolíkov a evanjelikov, mali zamedziť ich vzájomným sporom a obidvom náboženstvám prikazovali toleranciu.

² Celý tento proces sa uskutočňoval postupne od polovice 16. storočia. Za medzník sa považuje uzavretie tzv. speyerskej dohody medzi uhorským panovníkom Maximiliánom I. a synom Jána Zápoľského Jánom Žigmundom v roku 1571, ktorá vymedzuje hranice Sedmohradského kniežatstva, uznáva kniežací titul Jána Žigmunda a tým potvrdzuje samostatnosť Sedmohradska.

³ Szászsebes (Múhlbach, Sabesium), Szászváros (Broos, Orastie), Nagyszeben (Hermannstadt, Sibiu), Brašov (Brasov, Kronstadt) atď..

⁴ PAPP, Klára: *Erdélyi Fejedelmek*. Debrecen : TKK, 2008. Bližšie *Erdély története a kezdetektől 1606-ig I*. Budapest : Akadémiai kiadó, 1988.

Kalvínske reformačné učenie začína vo väčšej miere prenikať na územie Sedmohradska v 50-tych rokoch 16. storočia, najmä z Debrecína (Debrecen, HU) a zo Zátisia, vplyvom pôsobenia reformátorov Martina Sántu Kalmácsehiho a Petra Juhásza Méliusa.⁵ Ojedinelé známky skoršej prítomnosti švajčiarskej reformácie možno badať už v 40-tych rokoch, keď napr. v Brašove stojí proti Jánovi Honterovi skupina prívržencov radikálnejšieho učenia na čele s Jeremiášom Jekelom.⁶ Medzi maďarským obyvateľstvom sa o rozšírenie kalvínskej reformácie pričínili paradoxne dvaja Sasi, Gašpar Heltai⁷ a František Dávid⁸.

Sasi nakoniec pod vedením kazateľa Jána Hontera (Honterus) zotrvali na nemeckom reformačnom učení a z politického i náboženského hľadiska sa ešte viac zomkli, väčšina maďarského obyvateľstva postupne prešla od nemeckého reformačného učenia ku švajčiarskej reformácii.

V Sedmohradsku od počiatkov šírenia kalvinizmu, proti nemu viedli luteráni netolerantnú politiku, na mnohých synodách, verejných dišputách sa snažili poukázať na nesprávnosť ich učenia priviesť jeho prívržencov späť k luteranizmu. Na saskkej (luteránskej) synode v Sibini roku 1557 hneď prvý článok hovorí takto: „*Nových Nestoriánov a Sakramentárov, teda všetky bludy Berengara, Viklefa, Karlstadta, Zwingliho, Oekolampadia, Kalvína zatracujeme.*“ a zároveň nasledujúci článok potvrdzuje výklad Večere Pánovej podľa Wittenbergu. Ďalšia synoda sa uskutočnila v Koložvári (Cluj-Napoca, RO) 13. júna 1559, kde sa mala konať dišputa s prívržencami kalvinizmu. Keďže pozvaný Kalmácsehi sa jej pre chorobu nemohol zúčastniť, bol luteránmi označený za zbabelca a kacira a znova sa potvrdilo nemecké učenie a zároveň všetkých sakramentárov vylúčili z cirkvi. I synoda maďarských a sikulských luteránov v Torde v máji 1559, aj keď sa jej zúčastnil

⁵ Bližšie LOESCHE, György: *Kálvin hatása és a kálvinizmus európa keleti országaiban*. Debrecen : Hegedüs és Sándor könyvkiadóhivatala, 1912. SZABÓ, S.József: *A helvét irányu reformáció elterjedése Magyarországon és Erdélyben*. Debrecen : Hegedüs és Sándor könyvkiadóhivatala, 1912.

⁶ RÉVÉSZ, Imre: *Magyar református egyháztörténet 1520 – 1608*. Debrecen : Debrecen és a Tiszántúli református egyházkerület könyvnyomdájá-vállalata, 1938, s. 83.

⁷ Gašpar Heltai (Helth) sa narodil niekedy na začiatku 16. storočia v Nagy Disznód (Heltau, RO) pri Sibini v saskkej rodine. Študoval vo Wittenbergu. Najvýznamnejší počín spojený s jeho menom je preklad Biblie do maďarčiny, s ktorým začal už začiatkom svojej kazateľskej činnosti. Podarilo sa mu preložiť väčšiu časť Starého Zákona a celý Nový Zákon. Do konca 50-tych rokov viedol boj za zamedzenie šírenia kalvínskej reformácie, ale v roku 1558 sa sám stal jej prívržencom, o desať rokov na to prestúpil k unitárom. *Pallas Nagy Lexikona* 9. Budapest : Pallas irodalmi és nyomdai részvénytársaság, 1895, s. 34.

⁸ František Dávid (Hertel) sa narodil v roku 1520 v Koložvári v saskkej rodine. Študoval vo Wittenbergu, po návrate sa stal luterským kazateľom a viedol ostré dišputy proti šíriteľom kalvinizmu. V roku 1559 však prestúpil ku švajčiarskej reformácii. S jeho menom sa spája vznik samostatnej reformovanej cirkvi v Sedmohradsku. V 60-tych rokoch sa stále viac dostáva pod vplyv antitrinitarizmu a nakoniec roku 1565 prestupuje k unitárom a stal ich prvým biskupom. *Pallas Nagy Lexikona* 5, Budapest : Pallas irodalmi és nyomdai részvénytársaság, 1893, s. 66.

Kalmáncsehi, snažiac sa obhájiť švajčiarske učenie, sa skončila ostrými vyjadreniami o sakramentároch. Kalmáncsehiho argumenty zapôsobili na prítomného koložvárskeho biskupa Františka Dávida tak výrazne, že sa vzdal svojho úradu a vyzval saskú cirkev ku korektnému usporiadaniu vzťahov s kalvínmi.⁹ I keď synoda v Medgyesi (Medias, RO) v auguste 1559 skončila jednoznačným odmietnutím akéhokoľvek kompromisu luteránskej cirkvi s kalvínmi, František Dávid a Peter Juhász Mélius sformulovali vo Veľkom Varadíne spis o kalvínskom chápaní Večere Pánovej a následne zvolali synodu uhorských a sedmohradských prívržencov kalvinizmu do Marosvásárhelyu (Tirgu Mures, RO) na 1. novembra 1559. Tu bolo prvýkrát v maďarčine vydané vierovyznanie podľa švajčiarskej reformácie.

Náboženské spory medzi luteránmi a kalvínmi, do ktorých sa začali zapájať i svetské osoby, neprispievali ku stabilite vnútorných pomerov i tak politicky nestabilného Sedmohradska.¹⁰ Preto knieža Ján Žigmund nariadil uskutočnenie ďalšej synody v Medgyes (Medias, RO) na 10. januára 1560 pod záštitou evanjelického biskupa Mateja Heblera. Kalvínske učenie na nej hájili František Dávid a Gášpar Heltai. Pretože synoda skončila bez výsledku, no snem zároveň potreboval istý záver (dohodu), aby mohol sformulovať svoje zákonné stanovisko k jednotlivým náboženstvám, opätovne nariadil konanie verejnej dišputy medzi oboma protestantskými učeniami, ktorej sa mali mimo cirkevných osôb zúčastniť šiesti šľachtici, snemová komisia a zástupcovia Sasov. Niekoľko dní trvajúca dišputa skončila nie dohodou, ale osobitnou formuláciou názorov na jednotlivé vieroučné záležitosti. Vieroučné články kalvínov mali 15 a luteránov 14 bodov a ukázali neprekonateľnú priepasť v zjednocujúcich snahách medzi obidvoma reformačnými učeniami.¹¹ I keď v tom čase mal ku kalvínskemu učeniu blízko i Ján Žigmund, na sneme v Koložvári roku 1563 nemal odvahu ešte verejne vystúpiť v prospech kalvinizmu a zákonne mu zabezpečiť legitimitu. Pretože v čase konania snemu bol odkázaný na saskú vojenskú pomoc, nemohol si dovoliť obrátiť sa proti nim v otázke náboženstva. Na sneme bola preto potvrdená všeobecná formulácia o náboženskej slobode, pojednávajúca o katolíkoch a evanjelikoch.¹²

⁹ KISS, Áron (ed.): A 16. században tartott magyar református zsinatok végzései. Ed. Budapest : Magyarországi protestanszegylet, 1881, s. 46.

¹⁰ V roku 1559 zomiera kráľovná Izabela, matka Jána Žigmunda a na sedmohradský trón nastupuje jej syn Ján Žigmund vo veku 19 rokov. S územnými nárokmi ihneď vystúpili Habsburgovci, v neistých časoch začiatku vlády k Habsburgovcom odišli niektorí prívrženci kráľovnej (Melíchar Balassa), v roku 1562 vypuklo povstanie medzi Sikulmi a v tom istom roku vtrhlo do Sedmohradska i kniežacie vojsko.

¹¹ KISS, Áron: c.d., s. 57.

¹² ZSILINSZKY, Mihály: *A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformációtól kezdve 1.* Budapest : Hornyánszky Viktor könyvnyodája, 1891, s. 122.

Súbežne s účasťou širiteľov kalvínskeho učenia na protestantských synodách a dišputách, kde obhajovali svoje názory, podnikali kroky smerujúce k formulácii vlastných ucelených vieroučných článkov a vytvoreniu samostatnej cirkvi. Po stretnutiach v Medgyesi sa začali vedúci predstavitelia kalvinizmu tak v Sedmohradsku i Uhorsku spoločne organizovať, takmer súbežne sa v rokoch 1561 – 1562 uskutočnila synoda vo Veľkom Varadíne, Debrecíne a Jágri, kde boli prijaté obširné kalvínske vierovyznania, známe pod názvom Debrecínske alebo Debrecínsko-Jágerské vyznanie. V roku 1563 sa uskutočnila v sedmohradskej Torde ďalšia kalvínska synoda, ktorá bola pokračovaním synody v Tarcale¹³. V Torde boli prítomní sedmohradskí i uhorskí kalvíni a prijali Tarcalské vierovyznanie podľa učenia Teodora Bézu, ktoré sa preto zvykne nazývať i Tarcalsko-Tordské vyznanie.

Začiatkom roku 1564 sa v Šegešvári (Sighisoara, RO) uskutočnil sedmohradský snem a predmetom rokovania sa stala mimo iných vecí aj potreba usporiadania pomerov medzi protestantskými cirkvami. Po skončení snemu mala byť začiatkom apríla toho istého roku zvolaná synoda do Enyedu (Aiud, RO), kde sa mali definitívne vyriešiť vzťahy dvoch protestantských učení.

Synody v Enyede sa zúčastnilo i samotné knieža, predsedom synody bol jeho osobný lekár a poradca Juraj Blandrata.¹⁴ Synoda v podstate len potvrdila rozdelenie protestantov a skončila sa voľbou samostatných superintendentov: pre Sasov sa stal superintendentom Matej Hebler, pre evanjelických Maďarov a Sikulov Dionýz Alesius a pre kalvínov František Dávid.

Rozhodnutia synody dostali zákonnú podobu na sneme zvolanom už v júni 1564 do Tordy, 5. zákonný článok znel takto: „*Ďalej keďže v záležitosti viery, a hlavne vo veci Večere Pánovej boli medzi koložvárskou maďarskou cirkvou a sibiňskými kazateľmi saskej národnosti rôzne hádky, spory, boje a rôzne výklady viery, aby sa takéto nejasnosti odstránili a upokojilo sa svedomie obidvoch strán a zabezpečil sa pokoj pre obyvateľstvo, nariaďuje sa, že obidve, koložvárska i sibiňská cirkev môže slobodne vyznávať náboženstvo a učenie, ktoré sa im páči, ale tak, že ak chce koložvársky kazateľ kázať svoje vyznanie v meste alebo obci, nemôže ku tomu nútiť ľud, ale musí kázať podľa tej viery a učenia, ktoré si želá dané mesto alebo obec, ináč môže byť z miesta prepustený. To isté platí aj pre sibiňské cirkevne územie. Ak sa niekto chce pripojiť ku koložvárskej alebo sibiňskej cirkvi, alebo chce podľa nich prijímať Večeru Pánovu, môže zo sibiňskej superintendencie kvôli*

¹³ Na synode v Tarcali pod záštitou tokajského hradného kapitána Jána Žigmunda Františka Némethiho roku 1562 bolo prijaté kalvínske vyznanie viery pre oblasť Horného Uhorska.

¹⁴ Bol to taliansky lekár, pôsobil v Poľsku, neskôr prešiel do Sedmohradska, bol prívržencom radikálneho učenia antitrinitarizmu.

prijatiu Večere Pánovej ísť do obce s koložvárskou vierou, nikto nech mu v tom nebráni, nezosmiešňuje ho a nesmeje sa mu.“¹⁵

Sedmohradská reformovaná superintendencia vznikla teda po synode v Nagyenyede roku 1564 a jej prvým biskupom sa stal František Dávid. Po niekoľkoročných dišputách a bojoch o dosiahnutie uznania sa kalvínska cirkev natoľko posilnila a rozšírila svoj vplyv, že takmer ihneď po svojej konštitúcii začala vyvíjať snahy nielen na upevnenie svojich pozícií, ale aj o získanie dominantného postavenia v náboženskom i kultúrnom živote Sedmohradska. Keďže evanjelická cirkev mala svoje postavenie pevné, ambície kalvínskych predstaviteľov začali smerovať na „pohltenie“ zvyšného katolíckeho obyvateľstva. Katolíci sa vyskytovali najmä medzi sikulským obyvateľstvom. Tieto snahy boli podporené vývojom politických udalostí, pretože práve v tom období viedol Ján Žigmund a Maximilián Habsburský takmer permanentný boj, čím sa osoba nepriateľa - Habsburgovcov spájala s katolicizmom. Náboženská intolerancia kalvínskej cirkvi bola zároveň spätá i s hnutím puritanizmu, ktoré začalo do nej prenikať.¹⁶ Už v roku 1565 sa predstaviteľom kalvínskej cirkvi podarilo na sedmohradskom sneme presvedčiť Jána Žigmunda, aby vydal nariadenie, v ktorom sa katolíckych kňazov nariadila povinnosť platiť tzv. census cathedraticus, táto povinnosť ostala ponechaná i Sasom, no tento poplatok nemuseli platiť kalvíni. Nasledujúci snem roku 1566 v Torde priniesol ešte tvrdšie opatrenia voči katolíkom. Nariadil, aby všetky cirkevné katolícke osoby opustili krajinu, jedinou možnosťou ako ostať bola konverzia. Kvôli komplikovanej vnútropolitckej situácii však toto striktné opatrenie nikde nevstúpilo naozaj do praxe a už na nasledujúcom sneme toho istého roku 1566 bola znova obnovená sloboda vyznania pre všetky tri náboženstvá, čiže evanjelikov, kalvínov a katolíkov. Naproti tomu bolo zakázané ortodoxné vierovyznanie. Ďalšími prejavmi infiltrácie kalvinizmu i do verejného života bolo, že od roku 1565 až po zánik kniežatstva sa rokovacím jazykom sedmohradských snemov stala maďarčina ako jazyk dominantný pre kalvínsku „maďarskú vieru“, ako ju zvykli v Sedmohradsku nazývať. Miestom šírenia kalvinizmu sa stali školy, ktorých zriaďovanie a obnovu kalvínska cirkev súrila.¹⁷

Veľmi skoro sa však ukázalo, že nie zvyšok katolíckej cirkvi má byť tým, proti ktorému treba bojovať, ale stále viac sa ukazujúce prenikanie antitrinitarizmu do Sedmohradska alebo presnejšie do reformovanej cirkvi. Totiž práve z jej radov

¹⁵ ZSILINSKY, Mihály: c.d.1, s. 129.

¹⁶ S puritanizmom prenikal do kalvinizmu ešte väčšia striktnosť v cirkevnom, morálnom, verejnom živote, prísnejšia morálka, väčšia zjednodušenosť liturgie, ktoré samozrejme zvýraznilo negatívne vnímanie všetkého iného v cirkevnom živote, čoho najvýraznejším reprezentantom bola práve katolícka cirkev. Tak sa ničili v kostoloch orgány, oltáre, obrazy a pod.

¹⁷ POKOLY, József: *Az erdélyi református egyház története 1.* Budapest, 1904, s. 169.

prestúpilo najviac veriacich ku novým, ešte radikálnejším reformačným učeniam. Najväčšiu úlohu v tomto procese zohral Juraj (Giorgo) Blandrata¹⁸. Učenie popierajúce trojedinosť Boha šírilo v Uhorsku i Sedmohradsku už počas 50-tych rokov 16. storočia takisto taliansky humanista a učenec František (Francisco) Stancaró, ale nedokázal ešte v tom období získať väčšiu podporu.¹⁹ Blandrata prišiel do Sedmohradska koncom 50-tych rokov z Poľska a zvolil si inú taktiku. Najprv svojím vplyvom na mladého kniežaťa Jána Žigmunda urýchlil proces vzniku samostatnej kalvínskej cirkvi, aby potom mohol ľahšie presadiť unitarizmus. Blandrata pre nové učenie získal mnohé vplyvné cirkevné a svetské osoby, medzi nimi Františka Dávida, a dokonca aj mladého sedmohradského kniežaťa Jána Žigmunda. V osobe Františka Dávida získalo hnutie antitrinitarizmu²⁰ mocný nástroj, pretože ako uznávaná cirkevná autorita, vynikajúci rečník, erudovaný diskutér dokázal veľmi presvedčivo a rýchlo získať sympatie či už kazateľov, alebo laikov pre nové učenie. Kalvínska cirkev sa snažila proti tomuto radikálnemu učeniu viesť dišputy, synody, no nedokázala však zabrániť jeho etablovaniu.

V roku 1566 boli kvôli „nebezpečenstvu“ unitarizmu za sebou zvolané tri synody do Tordy, Karlovho Belehradu (Alba Iulia, RO) a Marosvásárhelyu (Tirgu Mures, RO). Tak ako to bolo v prípade rozdelenia sedmohradského protestantizmu na luteránov a kalvínov, ani v prípade kalvínskej cirkvi sa nepodarilo na synodách udržať jednotu, práve naopak. Synody a dišputy skôr napomáhali prezentovaniu učenia antitrinitarizmu a pomáhali k jeho stále väčšej popularite. Úspechom pre nové učenie bolo aj získanie náklonnosti samotného kniežaťa.²¹ Postavenie unitárov posilnil aj snemový zákon z roku 1568 vydaný v Torde, kde sa vlastne potvrdzuje sloboda vyznania a zdôrazňuje, „že kazatelia kážu a hlásajú Evanjélium podľa vlastného výkladu a keď spoločenstvo chce, tak ho nikto nemôže nútiť,.... preto ani nikto zo superintendentov, ani iní nemôžu kazateľa ohrozovať, haníť kvôli religii....nikoho poslať do väzenia ani prepustiť z miesta nemožno kvôli jeho učeniu.“²² Zákon okrem slobodného hlásania akéhokoľvek učenia zamedzil právo superintendentov zasiahnuť vo svojich cirkevných dištriktach proti kňazom, ktorí sa vo svojich učeniach odchyľovali od stanovenej dogmy. Tým sa dala voľná cesta šíreniu unitarizmu, ale aj ďalších nových reformačných smerov. Všeobecne sa

¹⁸ Pred pôsobením Blandratu v Sedmohradsku, Uhorsku a Poľsku písala ženevská cirkev varovné listy, v zmysle, že patrí k šíriteľom bludov, sektárom. Jeho veľkým odporcom bol samotný Kalvín, ktorý vyvinul veľké úsilie, aby mu zamedzil v činnosti.

¹⁹ RÉVÉSZ, Imre: *Magyar református egyháztörténet 1520 – 1608*. Debrecen : Debrecen és a Tiszántúli református egyházkerület könyvnyomdája-vállalata, 1938, s. 90.

²⁰ Niekedy sa označovalo aj arianizmus, od 17. storočia získalo v Sedmohradsku pomenovanie unitarizmus

²¹ KISS, Áron: c.d., s. 633.

²² ZSILINSZKY, Mihály: c.d. 1, s. 140.

uznáva, že po sneme v Torde bolo v Sedmohradsku zabezpečené slobodné vyznanie pre štyri náboženstvá: kalvínske, evanjelické, katolícke a unitárske.

Ani po vydaní snemového zákona z roku 1568 neutíchol boj medzi kalvínmí a unitármi. Za kalvínsku cirkev bol vedúcou osobnosťou týchto aktivít Peter Juhász Mélius²³, kým jeho protivníkom bol František Dávid. Naďalej sa konali dišputy, obidve strany vydávali obranné i útočné spisy, využili každú príležitosť na očistenie opozície. Tento stav ešte viac podporil nerozhodný výsledok (predsa len v prospech unitarizmu) krajinskej dišputy vo Veľkom Vardíne 20. októbra 1569. Ku koncu 60-tych rokov aj napriek veľkému vypätiu síl predstaviteľov kalvínskej cirkvi väčšina jej veriacich v Sedmohradsku spolu s kniežaťom a jeho najbližšími prívržencami prešla k unitarizmu. Dokonca v roku 1669 prešiel na staré kolená k unitarizmu i Gašpar Heltai.²⁴ Jediným chýbajúcim aktom pre ukončenie procesu konštituovania unitárskej cirkvi bolo vydanie zákonného článku sedmohradského snemu. Takýto snem bol kniežaťom zvolaný na 6. januára 1571 do Marosvásárhelyu, kde po búrlivej rozprave v miestnom kostole bol prijatý zákon zabezpečujúci slobodu náboženského vyznania pre unitárov.²⁵ Udalosti sa však nečakane zmenili, keď začiatkom marca 1571 Ján Žigmund náhle zomrel. Tak stratil unitarizmus vrátane Františka Dávida svojho ochrancu a tak väčšina veriacich sa postupne vrátila ku kalvinizmu. Po takmer desaťročie trvajúcom boji medzi kalvinizmom a unitarizmom sa nakoniec tot súperenie skončilo v prospech reformovanej cirkvi.

Po smrti Jána Žigmunda bol takmer jednohlasne za sedmohradské knieža zvolený Štefan Báthory. Ako presvedčený katolík mal za cieľ prinavrátanie strategických pozícií katolíckej cirkvi, ale keďže na trón nastúpil v zložitej vnútro politickej a zahraničnopolitickej situácii, v otázke náboženstva ponechal existujúci stav, čiže toleranciu štyroch cirkví, ale zároveň veľmi prísne dbal o zamedzenie šírenia nových učení, ktoré sa prejavilo vo vydaní troch tzv. inovačných zákonov. Paradoxne vďaka Báthoryho katolicizmu sa zachránil sedmohradský kalvinizmus pred úplnou likvidáciou unitármi. Proti unitárom nezasiahol priamo, ale prostredníctvom

²³ Mélius sa v sedmohradských záležitostiach angažoval i z obavy, že prílišné posilnenie unitarizmu v Sedmohradsku môže viesť k začiatku jeho väčšieho prenikania do Uhorska, čím by sa do ohrozenia mohla dostať i kalvínska cirkev. Preto už po synodách v roku 1566 podnikol kroky na posilnenie uhorského kalvinizmu, v dôsledku čoho zvolal synodu do Debrecína roku 1567, kde bolo prijaté II. Helvétske vyznanie viery a cirkevný zákonník.

²⁴ BUCSAY, Mihály: A magyar református egyház története. Sárospatak : Sárospataki Református Kollégium Teológiai Akadémiája, 1995. (Reprint 1. vydania z roku 1949), s. 79.

²⁵ Za zmienku stojí snem usporiadaný rok predtým v Medgyesi. Tu boli prijaté tvrdé zákony proti unitárom, ktorých jediným dôvodom bolo politické taktizovanie, totiž práve v tom roku mali Ján Žigmund a Maximilián uzavrieť mierovú dohodu, ktorá mala byť spečatená svadbou kniežaťa s jednou z Maximiliánových neteří. Keďže v danej dobe by k dobrému menu mladého kniežaťa nepridali správy o jeho otvorenej podpore „kacírskeho učenia (unitarizmu)“ rozhodol sa, že so snemovým potvrdením unitarizmu ešte počká. Mimo toho sa unitarizmus dal v Sedmohradsku vyznávať i bez toho, aby bol potvrdený zákonom.

svojich krokov ich značne oslabil. Pre kalvínsku cirkev vykonal tiež niekoľko pozitív, akým bolo povolenie vizitovať v celej krajine podľa 6. zákonného článku roku 1577.

Roku 1588 sa novým sedmohradským kniežaťom stal Žigmund Báthory. Mal jezuitskú výchovu, malý politický talent a svojou nerozhodnou a nepremyslenou politikou priniesol pre celé Sedmohradsko veľký úpadok, ktorý sa samozrejme prejavil aj v oblasti náboženského života.²⁶ Za jeho vlády začala za pomoci jezuitov rekatolizácia krajiny, v ktorej pokračovali aj jeho nástupcovia. K rozvratu krajiny prispela aj 15-ročná vojna s Osmanskou ríšou, ale aj plienenie cisárskych vojsk generála Barbiana Belgiojosa na území Sedmohradska.

Zmena pomerov nastala v Sedmohradsku v roku 1605, keď sa novým kniežaťom stál jeden z najvplyvnejších a najbohatších magnátov, ktorý bol kalvínskeho vyznania, Štefan Bocskai. Protireformačné aktivity prestali a koncom jeho vlády boli nariadením z krajiny vypovedaní jezuiti. Na čelo kalvínskej cirkvi sa za jeho vlády postavil biskup Michal Tasnádi Veres (Ruber), ktorý naštartoval proces konsolidácie a znovaupevnenia kalvínskej cirkvi v Sedmohradsku. Bocskai v decembri roku 1606 zomrel a jeho nástupcom sa stal Žigmund Rákóczi. S ním sa spája obnova slobodného náboženského vyznania v Sedmohradsku pre všetky štyri sedmohradské náboženstvá v roku 1607. Po niekoľko mesačnej vláde bol po abdikácii Žigmunda Rákócziho na sneme v Koložvári v marci 1608 za knieža zvolený mladý ambiciózný Gabriel Báthory. Na začiatku svojej vlády, pretože sa chcel oprieť o vojenskú podporu hajdúchov²⁷, sa javil ako veľký podporovateľ reformovanej cirkvi. Na sneme v roku 1608 zaručil kalvínskej cirkvi slobodné vyznávanie viery v Koložvári, kde dovtedy bol kalvínsky zbor pod vedením unitárov, rovnako v Dési a Torde oslobodil kalvínsku cirkev od unitárskej nadvlády. Báthory sa snažil kalvínsku cirkev v celej krajine podporovať i finančne.²⁸ Hoci sa Gabriel Báthory svojou politikou a mravným životom nezapísal najlepšie do dejín Sedmohradska, vo vzťahu k reformovanej cirkvi mu právom možno priznať, že za krátke obdobie vlády prispel k jej celkovému posilneniu.²⁹ Po jeho zavraždení hajdúchmi, ktorí sa

²⁶ Počas svojej vlády sa štyrikrát vzdal kniežacieho stolca a krajinu prenechal najprv kardinálovi Andrejovi Báthorymu, potom valašskému vajdovi Michalovi a nakoniec cisárovi Rudolfovi II. Za jeho vlády sa intenzívne vyvíjali snahy o uzavretie spojenectva s Habsburgovcami, v ktorom videl on i niektorí sedmohradskí magnáti možnosť oslobodenia sa od tureckej moci. Keď sa o týchto plánoch Turci dozvedeli, po víťaznej bitke pri Mezőkeresztesi, začali turecké jednotky i splienením Sedmohradska.

²⁷ Boli vojenským elementom zloženým z bezprístrešných vrstiev obyvateľstva, poddaných ale i schudobnejšej nižšej šľachty, pre vyšší žold boli ochotní bojovať za akúkoľvek stranu, po prepustení z vojska vytvárali nebezpečné, pustošiace skupiny. Spočiatku bojovali v cisárskom vojsku, potom prešli ku Bocskaiovi, ktorý ich usadil v Sabolčskej a Biharskej stolici, boli im udelené rôzne výsady a postupne zanechali vojenské zamestnanie.

²⁸ RÉVÉSZ, Imre: c.d. 1., s. 369.

²⁹ POKOLY, József: Az erdélyi református egyház története 2. Budapest, 1904, s. 52.

dozvedeli, že chce krajinu odovzdať do rúk Habsburgovcov, sa novým kniežaťom stal Gabriel Bethlen.³⁰

Vo vzťahu Bethlena a protestantizmu možno vyzdvihnúť dve základné skutočnosti. Sám ako veľmi zbožný človek, oddaný kalvínskej cirkvi a zároveň tolerantný voči iným náboženstvám prispel k rozkvetu nielen Sedmohradska, ale aj kalvínskej cirkvi v krajine. Po svojom zvolení za sedmohradské knieža v roku 1613 sa zaviazal k dodržiavaniu náboženskej slobody.³¹ Druhým faktom je, že v čase zúriacej tridsaťročnej vojny, keď inde víťazil katolicizmus, ubránil Sedmohradsko pred katolíckou reakciou a vytvoril zo Sedmohradska slobodný štát, ktorý sa stal ochrancom a „garantom“ protestantizmu v materskej krajine, v Uhorsku, ale aj pre zahraničných protestantských exulantov. Už v roku 1614 na sneme v Medgyesi vydal zákonné články povoľujúce slobodnú vizitáciu farností seniormi a biskupmi pre všetky povolené náboženstvá, vyzýval k zakladaniu a obnove škôl v celej krajine a nariadil vrátenie skonfiškovaných zvonov. 10. augusta toho roka zas vydal privilégium pre reformované a unitárske spoločenstvo veriacich v Háromszéku v Sikulsku. Vyzdvihol ich príkladné spolunažívanie a udelil im isté výsady v cirkevnej samospráve, cirkevných predstaviteľov oslobodil od niektorých finančných zaťažení. Týmto dokumentom položil základy pre bezproblémové spolužitie týchto komunít na niekoľko storočí.

Napriek svojej tolerantnosti bol Bethlen predsa len najviac naklonený svojej reformovanej cirkvi. Uvedomoval si, že okrem politických - zákonných krokov je potreba budovať ju a posilňovať vnútorne cez jej kňazov a školy. Hoci existovalo množstvo reformovaných škôl (Nagyenyed, Déva, Fogaras-Fagaras, významnejšie boli v Karlovom Belehrade a Marosvásárhelyi), v skutočnosti nedosahovali úroveň vhodnú pre vedúce náboženstvo v krajine. Ich najväčším nedostatkom bola absencia erudovanejších profesorov, učiteľov, jednoducho osôb, ktoré by mohli prispieť k ešte väčšiemu skvalitneniu výučby a vzdelanosti. Začal teda vyvíjať aktivity pre získanie známych profesorov z Uhorska, z iných miest Sedmohradska, hlavne Partia, ale i zahraničia, najmä pre budovanie vyššieho školstva. Mnohým kazateľom a študentom financoval štúdiá v zahraničí (najmä v Heidelbergu), medzi nimi bol jeho budúci dvorný kazateľ, senior Štefan Geleji Katona, alebo profesor a dvorný historik Gašpár Bojthy. Bohato finančne podporil školu v Koložvári, Fogarasi, Déva a Karlovom Belehrade, ktorá bola roku 1628 povýšená na kolégium³².

³⁰ Gabriel Bethlen bol predstaviteľmi reformovanej cirkvi označovaný ako kráľ Dávid, ktorý oslobodil krajinu od zlého tyrana v podobe Báthoryovcov. MURDOCK, Greame: *Calvinism on the Frontier 1600-1660. International Calvinism and the Reformed Church in Hungary and Transylvania*. Oxford _ Clarendon Press, 2000, s. 244-245.

³¹ ZSILINSZKY, Mihály: c.d. 2, s. 83.

³² Návrh na zriadenie kolégia bol predmetom rokovania koložvárskeho snemu v roku 1622, kde sa rozhodlo,

Bethlenova podpora reformovanej cirkvi a následné upevnenie jej postavenia malo za následok i prehĺbenie jej intolerancie k ostatným náboženstvám, prejavujúce sa najostrejšie voči unitárom. Reformovaná cirkev chcela vďaka kniežacej podpore získať vedúce postavenie medzi všetkými cirkvami. Po niekoľkých desaťročiach sa v roku 1618 znova zišli najvýznamnejší predstavitelia kalvínskej a unitárskej cirkvi na verejnej dišpute, z kalvínskej strany s cieľom odstrániť unitársku cirkev z radu povolených náboženstiev, pre ktorý sa stala argumentom údajná odchýlka vtedajšieho unitárskeho učenia od učenia povoleného ešte Jánom Žigmundom. Z reformovanej strany bol hlavným rečníkom rektor školy v Karlovom Belehrade, Štefan Katona Geleji a jeho protivníkom riaditeľ koložvárskej školy Pavol Csanádi. O rok nato vznikol ďalší škandál v stolici Háromszék, kde reformovaný biskup Ján Dajka Keserű zneužil Bethlenovo privilégium týkajúce sa spoluužívania kostolov a škôl kalvínmi a unitármi. V obciach, kde pôsobili dvaja kazatelia alebo učители, dal biskup toho unitárskeho odstrániť z postu. U kniežaťa sa mu podarilo dosiahnuť aj to, že približne 8-10 unitárskych zborov v tejto oblasti pripadlo pod správu reformovanej cirkvi.

Posilnenie reformovanej cirkvi pokračovala aj za vlády ďalšieho kniežaťa, Juraja I. Rákócziho. Spolu so svojou manželkou, hlboko veriacou kalvínkou Zuzanou Loráttfyovou³³ ďalej držali „ochrannú ruku“ nad sedmohradským protestantizmom. Na rozdiel od Bethlena však Rákóczi nebol až taký tolerantný k ostatným náboženstvám, hlavne katolicizmu a unitárstvu³⁴, sobotistov³⁵ otvorene prenasledoval. Za jeho vlády sa stal roku 1633 reformovaným biskupom už spomínaný Štefan Geleji Katona, známy kazateľ, spisovateľ, teológ, filológ, organizátor náboženského života a jedna z najvplyvnejších osobností sedmohradskej reformovanej cirkvi v danom období.

Za jeho pôsobenia vo funkcii biskupa sa začína v Sedmohradsku i Uhorsku rozširovať puritanizmus a v rámci toho presbyterské hnutie. Puritanizmus prenikal prostredníctvom študentov študujúcich v zahraničí, hlavne v Holandsku, Anglicku a prinášal reformy, novú ideológiu do spoločenského i politického života.

že na mieste katolíckeho kláštora má byť postavená akadémia, ku konkrétnej realizácii však došlo o niekoľko rokov neskôr, v roku 1628 s tým, že miestom kolégia sa stalo hlavné mesto krajiny J. Belehrad. Na miesto profesorov akadémie sa podarilo presvedčiť profesora z Herbornu Jána Henricha Alstedia, Jána Henricha Bisterfelda a profesora z Heidelbergu Ľudovíta Piscatora. V roku 1631 za vlády kniežaťa Juraja I. Rákócziho bolo kolégium povýšené na vysokú školu a pri nej boli zriadené dve tlačiarne. POKOLY, József: c.d. 2, s. 90., 119.

³³ KÓNYOVÁ, Annamária: Inšpiratívny život a testament Zuzany Loráttfyovej. In *Historia Ecclesiastica*, 2015, č.2, s. 135-147.

³⁴ Proti unitárom podnikli kroky vo viacerých oblastiach: cez cirkevnú správu, prostredníctvom odbornej literatúry a v praktickej politike.

³⁵ Radikálne reformačné učenie blížiacie sa k judaizmu, oslavovali sobotu, uznávali Starý zákon a pod.

V náboženskom živote sa prejavil najmä v snahe priniesť väčšiu demokratickosť do cirkevnej správy a väčšiu zaangažovanosť veriacich - laikov v riadení cirkvi prostredníctvom volených orgánov, presbyterstiev. Napriek niektorým propagátorom (Ján Dali Tolnai, Pavol Medgyesi) boli tieto snahy potlačované a realizovali sa o niekoľko desaťročí neskôr. Najviac bol puritanizmus rozšírený v Zátiskej a Predtiskej reformovanej superintendencii, ale najintenzívnejšie snahy na jeho potlačenie boli vyvíjané v Sedmohradsku. Odporcom presbyterianizmu bol Katona Geleji i samotné knieža, preto zvolal do Szatmárnémeti (Satu Mare, RO) roku 1646 národnú synodu cirkevných predstaviteľov Predtiskej, Zátiskej a Sedmohradskej superintendencie. Za osobnej účasti samotného kniežaťa Juraja I. Rákócziho³⁶ a niekoľko stoviek cirkevných osôb sa rokovalo niekoľko dní. Výsledkom synody bolo síce uznanie pozitívnej úlohy presbyterstva, ale zároveň sa dodalo, že v danom období nie sú vhodné podmienky na zavádzanie takejto reformy do cirkevného života.³⁷ Uznesenia synody boli potom zapracované do nového zákonníka spísaného Štefanom Gelejim Katonom v roku 1649 známeho pod menom Gelejeho kánony, kde sa v teoretickej rovine znova potvrdila prospešnosť presbyterstva, ale v praxi sa nemala uskutočňovať. Zákonník bol kodifikovaný i na sedmohradskom sneme a bol prijatý nielen sedmohradskou reformovanou cirkvou, ale i v kalvínskej cirkvi v Uhorsku.³⁸

Počas vlády Juraja I. Rákócziho dosiahla v Sedmohradsku reformovaná cirkev svoj vrchol, zároveň podnikala kroky na misijnú činnosť aj medzi rumunským ortodoxným obyvateľstvom. Kalvínska cirkev pokračovala v reformačnej činnosti medzi rumunským obyvateľstvom v priebehu 17. storočia.³⁹ Keď v roku 1640 zomrel metropolita Ghenadie v Karlovom Belehrade, Štefan Geleji Katona napísal Jurajovi I. Rákóczi list, v ktorom ho ako „garanta náboženského života“ v Sed-

³⁶ Zástankyňou puritanizmu pod vplyvom kazateľa v Blatnom Potoku Pavla Meggyesiho sa stala i manželka Juraja I. Rákócziho Zuzana Lorántffyová. Bližšie PETRŐCZI, Éva: *Lorántffy Zsuzsanna és Megyesi Pál*. In: TAMÁS, Edit (ed.): *Erdély és Patak fejedelemszonya Lórántffy Zsuzsanna I. Sárospatak : Sárospataki Rákóczi Múzeum 2000. Tamže KÖPECZI, Béla: Medgyesi Pál és a „megalkuvó” presbyterianizmus.*

³⁷ MURDOCK, Greame: *Calvinism on the Frontier 1600-1660. International Calvinism and the Reformed Church in Hungary and Transylvania*. Oxford : Clarendon Press, 2000, s. 180-183.

³⁸ BUCSAY, Mihály: *A magyar református egyház története*. Sárospatak : Sárospataki Református Kollégium Teológiai Akadémiája, 1995. (Reprint 1. vydania z roku 1949).

³⁹ V otázke príčin misijnej činnosti kalvínskej cirkvi medzi Rumunmi nie je jednotný názor medzi historikmi Rumunská historiografia zväčša vykresľuje túto činnosť z čisto komerčného záujmu s jediným cieľom maďarizovať pôvodné obyvateľstvo. Hoci maďarskí historici odmietajú výklad, že zmenou viery sa sledovala i etnická transformácia obyvateľstva, obidva tábory sa zhodnú na tom, že nech už boli príčiny vedúce k reformačnej činnosti medzi rumunským obyvateľstvom akékoľvek, nevyhnutne sa museli skončiť neúspechom. CRACIUN, Maria: *Building a Romanian Reformed community in seventeenth-century in Transylvania*. In: CRACIUN, Maria – Ovidiu GHITTA – MURDOCK, Greame: *Confesional identity in east-central Europe*. Aldershot, Burlington, Vt : Ashgate, 2002, s.99-120.

mohradsku vyzýval, aby sa angažoval v ustanovení nového metropolitu, ktorým by sa mala stať osoba pozitívne naklonená reformačnej činnosti. Reformačná činnosť kalvínskej cirkvi medzi rumunským obyvateľstvom prebiehala v troch úrovniach: reforme inštitúcie, podpore škôl a propagácii kalvínskej doktríny. Výsledkom inštitucionálnej reformy bolo včlenenie rumunskej ortodoxnej cirkvi do sedmohradskej reformovanej cirkvi, s tým, že sa jej ponechala autonómia v niektorých oblastiach a cirkevná hierarchia. Od smrti spomínaného metropolitu v roku 1640 mala kalvínska cirkev značný vplyv na ustanovenie nového metropolitu, samozrejme pozitívne nakloneného kalvinizmu. Metropolita sa v priebehu 17. storočia dostal do závislosti od reformovaného superindudenta, ktorý mu povoľoval zvolávať synody, uskutočňovať vizitácie, ordinovať kňazov, rozhodovať v manželských sporoch a pod.. V liturgii sa nariadilo používanie rumunského jazyka.

V oblasti školstva sa jednak podporovalo štúdium ortodoxných kňazov na domácich, alebo uhorských kolégiách, neskôr sa realizovalo zakladanie škôl priamo na rumunskom etnickom území, kde sa prijal kalvinizmus, napr. v Lugosi (Lugoj, RO), Karánsebesi (Carnsebes, RO), vo Fogarasi bola škola ustanovená Zuzanou Lorántffyovou v roku 1650.⁴⁰

Tretou oblasťou pôsobenia sa stalo vydávanie náboženskej literatúry, katechizmov, prekladov Biblie. V roku 1648 bol Štefanom Fogarasim preložený Heidelbergský katechizmus, v to istom roku bol vydaný Nový zákon, v roku 1651 Žalmy. V roku 1638 boli zriadené tlačiarne v Karlovom Belehrade.⁴¹

Napriek všetkým iniciatívam a opatreniam nepriniesla reformačná činnosť kalvínskej cirkvi medzi rumunským obyvateľstvom trvalý úspech. I keď reformovaná cirkevná hierarchia získala formálnu kontrolu nad veriacim obyvateľstvom a snažila sa mu myšlienky reformačného učenia priniesť cez literatúru, školstvo, inštitucionálne reformy, ich akceptácia kalvinizmu bola len povrchná a dočasná. Chýbal základný článok zaručujúci úspech celého procesu, presvedčený a pre túto vec oduševnený kňazský stav, pretože okrem výnimiek ani samotní kňazi a metropolita sa vnútorne nestotožnili s protestantizmom ako takým. I jej prijatie v kruhu úzkej skupiny rumunskej šľachty bolo pravdepodobne skôr demonštráciou istej „modernosti“, alebo otázky „spoločenskej prestíže“ než skutočného presvedčenia. Šíreniu kalvínskej reformácie medzi rumunským obyvateľstvom bránili i aktivity zo zahraničia, z Moldavského kniežatstva. Napriek veľkému úsiliu v rôznych oblastiach ohľadom šírenia a prijatia kalvínskej reformácie medzi rumunským ortodoxným obyvateľstvom, nespĺnila táto iniciatíva očakávania

⁴⁰ MURDOCK, Greame: *c.d.*, s. 136-137.

⁴¹ POKOLY, József: *c.d.* 2, 175.

a skončila s minimálnymi úspechmi, jedným jej nepopierateľným úspechom však bol vplyv na rozvoj rumunskej národnej literatúry a kultúry.⁴²

Roku 1648 zomrel Juraj I. Rákóczi a tým sa uzatvorila jedna etapa dejín Sedmohradska i reformovanej cirkvi. Spolu so Štefanom Katonom Gelejim vytvoril knieža tandem, vďaka ktorému sa sedmohradská reformovaná cirkev dostala na vrchol svojej moci a stala sa v nej v podstate štátna cirkev, čo korešpondovalo s dobovou ideou absolutistického štátu s jedným štátom podporovanou konfesiou.

Po smrti starého kniežaťa nastúpil na trón jeho starší syn, už v roku 1642 zvolený Juraj II. Rákóczi,⁴³ o ktorom sa v historiografii väčšinou uvádza, že po otcovi nezdedil ani rozum, ani vôľu a jeho ľahkovážna a nepremyslená politika mala katastrofálne dôsledky pre Sedmohradsko a tým aj pre sedmohradsnú reformovanú cirkev. Knieža nemal po svojom boku ani takého nápomocného človeka, akým bol pre jeho otca Štefan Katona Geleji, ktorý zomrel v roku 1649. Novým biskupom sa stal Juraj Csulai, ten však schopnosťami zaostával za svojim predchodcom.

Za vlády Juraja II. Rákócziho sa znova do popredia snažil v rámci reformovanej konfesie dostať puritanizmus s očakávaním podpory od kniežaťa donedávna ešte sympatizujúceho s hnutím. Ten však v dôsledku niekoľkých skutočností názor zmenil a postavil sa otvorene proti presbyterianizmu.⁴⁴ Naďalej zotrval na svojom presvedčení potreby zvýšiť angažovanosť svetských predstaviteľov v cirkvi, avšak nie prostredníctvom presbytéria, ale iných orgánov, hlavného konzistória a generálnej synody. Geleji Katona ešte počas života viedol „boj“ s kniežaťom proti takýmto ambíciám, pretože si uvedomoval nebezpečenstvo plynúce z dosahu svetskej moci na cirkevné záležitosti, najmä v prípade, že by došlo k nepriaznivým zmenám na najvyšších štátnych postoch. Už za života Juraja I. Rákócziho začala činnosť na vytvorení jednotného a uceleného zákonníka pre Sedmohradsko, dokončená za jeho nástupcu. Tzv. *Approbata constitutiones regni Transylvaniae et partium Hungariae eidem annexarum* (Potvrdené závery Sedmohradska a ku nemu pripojených častí Uhorska) bola kniežaťom a sedmohradským snemom v Karlovom Belehrade potvrdená roku 1653, pričom jednu časť zbierky tvorí cirkevné právo.⁴⁵

⁴² CRACIUN, Maria: *Building a Romanian Reformed community in seventeenth-century in Transylvania*. In: CRACIUN, Maria – OVIDIU GHITTA – MURDOCK, Greame: *Confesional identity in east-central Europe*. Aldershot, Burlington, Vt : Ashgate, 2002, s. 103-106.

⁴³ Bližšie PAPP, Klára: c.d.

⁴⁴ Príčin prečo Juraj II. Rákóczi zmenil názor na puritanizmus je niekoľko: 1. mohlo to mať súvis so zhoršením vzťahov s jeho matkou Zuzanou Lorántffyovou v nejakej majetkovej záležitosti, ktoré mohli mať vplyv na vznik vzájomných rozporoch i v iných oblastiach, 2. udalosti v Anglicku, vypuknutie anglickej buržoáznej revolúcie a osud panovníka zrejme vyvolali i mladého kniežaťa obavy z možných dôsledkov rozšírenia puritanizmu a tým i názorov independentizmu, 3. skutočnosť, že by cirkev ostala bez dozoru a kontroly svetskej moci by mohlo znamenať, že by niektoré jej kroky neboli v súlade s požiadavkami štátu.

⁴⁵ SZILÁGYI, Sándor ed.: *Erdélyi Országgyűlési Emlékek 11. 1649-1658*. Budapest, 1886, s. 26-28.

Nový zákonník priniesol radikálne zmeny do života cirkvi. Zaviedol tzv. úrady hlavných magistrátov a patrónov ako predchodcov hlavného konzistória, s úlohou dohliadať a schvaľovať všetky zmeny a záležitosti v cirkvi, v praxi to znamenalo, že každé rozhodnutie synody muselo byť oznámené a schválené i týmito orgánmi. V prípade zavádzania nových učení, alebo porušovania cirkevných zákonov mal byť súd zložený nielen z cirkevných, ale aj svetských predstaviteľov a tresty mali byť ukladané podľa zákonov kajiny. Ďalšia časť zákonníka ustanovovala inštitúciu kurátora⁴⁶ spočiatku len pre kolégiá, neskôr sa táto funkcia rozšírila i do zborov. V čase Juraja II. Rákócziho bol za hlavného kurátora ustanovený biskup Juraj Csulai a zo svetských predstaviteľov Ján Daniel Vargyasi). Approbata teda veľmi radikálne znížila moc cirkvi v náboženských záležitostiach v prospech svetskej moci a mala rovnako negatívne dopady tak na reformované, ako i na ostatné náboženstvá. Po kodifikácii zákonníka sa začalo otvorené prenasledovanie presbyteriánov a ich nútenie k podpísaniu reverzu.⁴⁷

V roku 1657 s ambíciou získať poľskú korunu podnikol Juraj II. Rákóczi, i napriek výslovnému zákazu Porty, ťaženie do Poľska, ktoré sa skončilo porážkou.⁴⁸ Dôsledkom tohto ľahkovážneho kroku bola i snaha Porty prinútiť knieža abdikovať, krajinu zároveň pustošili osmanské jednotky. Pádom Veľkého Varadína roku 1660 sa časť územia Sedmohradska dostala pod tureckú moc a bol tu zriadený nový varadínsky vijálet.⁴⁹ Tieto vojnové udalosti negatívne poznačili i kalvínsku cirkev, ktorá prišla o svoj veľký majetok, kolégium v Karlovom Belehrade vyhorelo, obsadením Varadína stratil sedmohradský kalvinizmus jedno zo svojich najdôležitejších centier, mnoho kazateľov odišlo pred prenasledovaním do Uhorska, medzi nimi i biskup Csulai. Samotné knieža zomrelo v jednom z vojenských stretov s Osmanmi v roku 1660.

Posledným kniežaťom, za ktorého sa ešte na čas obnovilo, i keď nie úplne do predchádzajúcej miery postavenie kalvínskej cirkvi v Sedmohradsku bol Michal Apafy. Bol rovnako oddaným prívržencom svojej cirkvi, snažil sa ju podporovať, vrátiť jej stratené pozície, ale v nových politicko-vojenských podmienkach mal

⁴⁶ V súčasnosti funkciu kurátora zastáva svetská volená osoba, ktorá stojí na čele presbyterstva a spolu s kňazom spravuje cirkevný zbor. Kurátori (správcovia) stoja i na čele škôl.

⁴⁷ POKOLY, József: c.d.

⁴⁸ Juraj I. Rákóczi mal ambíciu získať pre svojho mladšieho syna Žigmunda poľskú korunu, ten však v roku 1652 zomiera a tým sa jeho bratovi Jurajovi II. Rákóczimu naskytla príležitosť uspokojiť svoje mocenské ambície. I keď pre túto vojenskú akciu nezískal súhlas Porty, bol presvedčený, že víťazstvo za podpory švédskeho panovníka Karola X., kozáckych jednotiek a jednotiek z rumunských kniežatstiev dosiahne rýchly úspech a nakoniec Portu odvráti od sankcií. SZABÓ, Péter. *Az erdélyi fejedelemség*. Budapest : Officina kiadó, 2013, s. 130-132.

⁴⁹ SZABÓ, Péter. *Az erdélyi fejedelemség*, s. 133.

manévrovací priestor už veľmi obmedzený. Po konsolidácii pomerov bolo prvorádym krokom v kalvínskej cirkvi doplnenie kňazského stavu, keďže mnoho kňazov počas vojnových udalostí ušlo, bolo zabitých, alebo odvedených do zajatia. Už na júnovej synode v roku 1661 nový biskup Gašpar Veresmarti uviedol do úradu štyridsať nových kazateľov.⁵⁰ Počet duchovných však ani potom nebol dostačujúci, a aj z tohto dôvodu sa začalo intenzívne úsilie o obnovu vyhoreného kolégia v Karlovom Belehrade. Kolégium bolo síce obnovené v roku 1662, ale sídlilo už v Nagyenyede. Knieža podporovalo i ostatné školské zariadenia, poskytuje peniaze na obnovu zničených farností, kostolov a pod.⁵¹

V náboženských pomeroch nenastali za Apafyho vlády nejaké výrazné udalosti, preto sa náboženské záležitosti riešili na snemoch len málo. Samozrejme, verejná mienka sa často zaoberala situáciou v Uhorsku, kde v dôsledku silnejúcej rekatolizácie bolo stále častejšie počuť sťažnosti protestantov, vedelo sa o ich prenasledovaní, násilnej rekatolizácii. Obzvlášť citlivo muselo Sedmohradsko vnímať silnú rekatolizačnú činnosť manželky Juraja II. Rákócziho Žofie Báthoryovej⁵² na východe krajiny, v Zemplínskej, Sabolčkej, Berežskej a Satmárskej stolici. Po posilnení postavenia katolíckej cirkvi v Uhorsku opierajúcej sa o habsburských panovníkov začala so svojimi požiadavkami smelšie vystupovať i katolícka cirkev v Sedmohradsku. Na snemových rokovaníach sa opakujúcimi žiadosťami katolíckeho kléru stalo povolenie vlastného biskupa, vpustenie jezuitov do krajiny, povolenia mať kostoly v mestách, slobodné nakladanie s cirkevným desiatkom, zrušenia všetkých zákonných článkov proti katolíckej cirkvi.⁵³ Ani Apafy nebol prívržencom učenia sobotistov, preto ich prenasledovanie pokračovalo naďalej, samozrejme v situácii, keď bola oveľa dôležitejšou úlohou obnova ortodoxnej-kalvínskej cirkvi sa neuskutočnili proti ním výraznejšie zásahy. Za svojej vlády sa Apafy snažil pokračovať v šírení kalvinizmu medzi rumunským obyvateľstvom a upevňovať úniu medzi rumunskou a kalvínskou cirkvou. Finančne podporil rumunských kalvínskych kňazov, stal sa štedrým donátorom školy vo Fogaraši, súril obnovenie

⁵⁰ POKOLY, József: c.d. II., s. 255.

⁵¹ Podľa 10. zákonného článku z roku 1664, ženy, alebo muži žijúci s iným partnerom sa mali podľa nariadenia kňaza vrátiť k bývalým partnerom, ak uzavreli manželstvo, už sa nemusia vrátiť k bývalému partnerovi, ale musia mu podľa práva dať, čo patrilo jemu. ZSILINSZKY, Mihály: c.d. 2, s. 281.

⁵² Žofia Báthoryová pred sobášom s Jurajom II. Rákóczim prestúpila ku kalvinizmu, ale nikdy sa z nej nestala oddaná kalvínska, vo svojom srdci ostala katolíčkou. Po smrti svojho manžela sa vrátila späť ku katolíckej viere a na svojich majetkoch začalo tvrdo prenasledovať protestantizmus, vyhánala kňazov, učiteľov, konfiškovala kostoly, nútila poddaných ku konverzii. KÓNYOVÁ, Annamária: Rekatolizačná činnosť Žofie Báthoryovej na Zemplíne. In: *Rekatolizácia, protireformácia a katolícka reštaurácia v Uhorsku* (Peter Kónya, ed.) Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2013, 62 – 71.

⁵³ ZSILINSZKY, Mihály: c.d.2.

zničenej tlačiarne. V roku 1674 ustanovil nového biskupa Gašpara Tiszabecsiho za hlavu celej rumunskej cirkvi a poveril ho zriadením novej tlačiarne.⁵⁴

Konsolidácia pomerov v kalvínskej cirkvi viedla znovu k obnove presbyterského hnutia, ktoré sa natoľko posilnilo, že po Gašparovi Veresmartim bol za biskupa zvolený prívrženec presbyterianizmu Peter Kovásznai, ale i do funkcií seniorov sa dostali osoby blízke k tomuto hnutiu. Z dôvodu urobiť poriadok v cirkevných pomeroch využilo knieža postavenie hlavného patróna cirkvi a zvolalo na 3. októbra 1671 stretnutie všetkých magistrátov, patrónov, profesorov, učiteľov a generálnu synodu reformovanej cirkvi. Z tohto stretnutia svetských a cirkevných osôb na riešenie cirkevných záležitostí vznikol neskôr cirkevný orgán reformovanej cirkvi tzv. Hlavné konzistórium.⁵⁵ Ani menšie vnútorné problémy v náboženských otázkach nemali dosah na celkový pozitívny vývoj a posilnenie kalvínskej cirkvi.

Porážka osmanskej armády pri Viedni roku 1683 bola jasným signálom začiatku úpadku tureckej moci v Uhorsku a tým aj konca samostatnosti Sedmohradska, ktoré v osmanskej moci stratilo garanta svojej nezávislosti. Na strane druhej sa Habsburgovcom po takmer stopäťdesiatich rokoch naskytna možnosť konečne zjednotiť Uhorsko vo svojich stredovekých hraniciach, teda aj s územím Sedmohradska pod svojou nadvládou. Zmena politického vývoja mala samozrejme dopad aj na náboženské pomery a domáce sedmohradské stavy sa snažili počas rokovaní s Viedňou udržať čo najviac politických i náboženských výdobytkov. Síce panovník Leopold I. spočiatku deklaroval ochotu zachovať existujúci stav, a garanciu náboženských slobôd pre existujúce štyri legitímne konfesie, no vývin v nasledujúcich desaťročiach jednoznačne prebiehal v intenciách habsburskej cirkevnej, teda rekatolizačnej politiky.

Sedmohradské kniežatstvo so svojimi dejinami predstavuje v rámci európskych ranonovovekých dejín v mnohých aspektoch špecifický štátny útvar. Jeho dejiny sa v podstate od začiatku odvíjali a boli závislé od existencie dvoch susedných mocností vtedajšej doby, Habsburskej monarchie a Osmanskej ríše, napriek tomu si tento pomerne malý a mladý štát dokázal zachovať svoju existenciu a v rámci nej viesť samostatnú náboženskú politiku. Zo Sedmohradského kniežatstva sa vyprofiloval ojedinelý „ostrov“ náboženskej tolerancie, ktorý v časoch 16.-17. storočia nemal v Európe obdobu. Už v poslednej tretine 16. storočia bol v krajine prijatý snemový zákon udeľujúci náboženskú slobodu pre štyri konfesie (katolicizmus, luteranizmus, kalvinizmus a unitarizmus), čo v nasledujúcich

⁵⁴ Odporcom únie bol vladyka Sáva Brankovič, ktorý sa roku 1656 stal biskupom – vladykom všetkého rumunského obyvateľstva v Sedmohradsku a Partiu. POKOLY, József: c.d. 2.

⁵⁵ SIPOS, Gábor. *Az erdélyi református Főkonzisztérium kialakulása 1668 – 1713 (1736)*. Kolozsvár : Erdélyi Múzeum Egyesület, 2000.

desaťročiach umožnilo ešte viac spestriť náboženský obraz kniežatstva o ďalšie reformačné učenia (socinianizmus, sobotizmus a pod.). Samozrejme na takomto vývine sa podieľala kombinácia niekoľkých špecifických skutočností. Už od stredoveku v krajine prevládala rôznorodosť etnických (maďarské, nemecké, rumunské obyvateľstvo) i náboženských pomerov (katolíci, ortodoxní, po reformácii široké spektrum učení), okrem toho v krajine žilo pomerne početné privilegované obyvateľstvo, disponujúce či už individuálnymi (príslušníci šľachty) alebo kolektívnymi privilégiami (saské obyvateľstvo), medzi ktoré prirodzene patrili aj práva v oblasti náboženského života. Po vzniku kniežatstva sa v politickom zriadení etabloval systém voľby kniežata sedmohradskými stavmi, čo prirodzene robilo kniežaciu moc závislou od záujmov stavov. Hoci sa v európskom politickom systéme raného novoveku vo väčšine krajín postupne presadil absolutistický systém vlády, ten z vyššie spomenutých dôvodov sa v Sedmohradsku nemohol uplatniť do takej miery, ako inde. To isté platilo aj v prípade uplatnenia absolutistického princípu na náboženské pomery krajiny, teda koncepciu jeden štát, jedno náboženstvo nebolo možné v Sedmohradsku uplatniť (alebo iba v značne obmedzenej miere). Z toho dôvodu väčšina sedmohradských kniežat s niektorými výnimkami rešpektovala túto skutočnosť a snažila sa vládnuť skôr formou politiky náboženskej tolerancie. Prirodzene kniežatá obvykle pristúpili k uprednostneniu svojej konfesie v zmysle väčšej podpory, či protekcionizmu, ale nie na úkor alebo v kontexte totálnej likvidácie ostatných náboženstiev.

Reformovaná cirkev vo vzťahu ku kniežacej moci zažila svoje zlaté obdobie v prvej polovici 17. storočia, keď na sedmohradský kniežací trón nastúpil Gabriel Bethlen a po ňom Juraj I. Rákóczi. Obdobie vlády týchto dvoch kniežat bol zlatým vekom nielen Sedmohradska, ale aj sedmohradskej reformovanej cirkvi. Vďaka nadštandardnej podpore kniežat sa reformovaná cirkev oslabená z predchádzajúcim bojom s unitarizmom a rekatolizáciou, dokázala rýchlo obnoviť a stať sa vedúcou konfesiou krajiny. Okrem samotnej kniežacej podpory svoju úlohu v budovaní reformovanej cirkvi zohrali mnohé významné osobnosti na pozíciách reformovaných superintendentov (napr. Štefan Geleji Katona), ale aj fungovanie kvalitných reformovaných škôl (Karlov Belehrad, Sarospatak, Veľký Varadín) generujúcich intelektuálne kvalitne pripravené osobnosti s hlbokou zaniatenosťou pre svoju konfesiou. Pre toto obdobie dejín kalvinizmu v Sedmohradsku, teda pre prvú polovicu 17. storočia boli charakteristické dva procesy, jedným bol málo úspešný pokus o rozšírenie kalvínskeho učenia medzi rumunským, ortodoxným obyvateľstvom, druhým bol boj proti prenikaniu hnutia puritanizmu do teologických i cirkevno-správnych sfér reformovanej cirkvi.

Rezumé

Sedmohradské kniežatstvo so svojimi dejinami predstavuje v rámci európskych ranonovovekých dejín v mnohých aspektoch špecifický štátny útvar. Jeho dejiny sa v podstate od začiatku odvíjali a boli závislé od existencie dvoch susedných mocností vtedajšej doby, Habsburskej monarchie a Osmanskej ríše. Zo Sedmohradského kniežatstva sa vyprofiloval ojedinelý „ostrov“ náboženskej tolerancie. Už v poslednej tretine 16. storočia bol v krajine prijatý snemový zákon udeľujúci náboženskú slobodu pre štyri konfesie (katolicizmus, luteranizmus, kalvinizmus a unitarizmus), čo v nasledujúcich desaťročiach umožnilo ešte viac spestriť náboženský obraz kniežatstva o ďalšie reformačné učenia (socinianizmus, sobotizmus a pod.). Po vzniku kniežatstva sa v politickom zriadení etabloval systém voľby kniežata sedmohradskými stavmi, čo prirodzene robilo kniežaciu moc závislou od záujmov stavov. Väčšina sedmohradských kniežat s niektorými výnimkami rešpektovala túto skutočnosť a snažila sa vládnuť skôr formou politiky náboženskej tolerancie. Prirodzene kniežatá obvykle pristúpili k uprednostneniu svojej konfesie v zmysle väčšej podpory, či protekcionizmu, ale nie na úkor alebo v kontexte totálnej likvidácie ostatných náboženstiev.

Reformovaná cirkev vo vzťahu ku kniežacej moci zažila svoje zlaté obdobie v prvej polovici 17. storočia, keď na sedmohradský kniežací trón nastúpil Gabriel Bethlen a po ňom Juraj I. Rákóczi. Obdobie vlády týchto dvoch kniežat bol zlatým vekom nielen Sedmohradska, ale aj sedmohradskej reformovanej cirkvi. Vďaka nadštandardnej podpore kniežat sa reformovaná cirkev oslabená z predchádzajúcim bojom s unitarizmom a rekatolizáciou, dokázala rýchlo obnoviť a stať sa vedúcou konfesiou krajiny. Okrem samotnej kniežacej podpory svoju úlohu v budovaní reformovanej cirkvi zohrali mnohé významné osobnosti na pozíciách reformovaných superintendentov (napr. Štefan Geleji Katona), ale aj fungovanie kvalitných reformovaných škôl (Karlov Belehrad, Sarospatak, Veľký Varadín) generujúcich intelektuálne kvalitne pripravené osobnosti s hlbokou zaniatenosťou pre svoju konfesiou. Pre toto obdobie dejín kalvinizmu v Sedmohradsku, teda pre prvú polovicu 17. storočia boli charakteristické dva procesy, jedným bol málo úspešný pokus o rozšírenie kalvínskeho učenia medzi rumunským, ortodoxným obyvateľstvom, druhým bol boj proti prenikaniu hnutia puritanizmu do teologických i cirkevno-správnych sfér reformovanej cirkvi.